

ऋ. १-१० अकृष्टा माषाः, ११-२० सिकता निवावरी, २१-३० पृश्नियोऽजाः, ३१-४० अकृष्टमाषादयस्त्रयः,
४१-४५ भौमोऽत्रिः, ४६-४८ गृत्समदः शौनकः। पवमानः सोमः। जगती।

प्र त आशवः पवमान धीजवो मदा अर्षन्ति रघुजा इव त्मना।

दिव्याः सुपर्णा मधुमन्त इन्दवो मदिन्तमासः परि कोशमासते ॥ ९.०८६.०१

पवमान- पुनान। ते- तव। आशवः- क्षिप्रकारिणः। धीजवः- मनोवेगयुक्ताः। मदाः- हर्षाः।
रघुजाइव- लघुगतय इव। त्मना- स्वयम्। प्र- प्रकर्षेण। अर्षन्ति- गच्छन्ति। दिव्याः। सुपर्णाः-
मुमुक्षवः। मधुमन्तः- मधुराः। मदिन्तमासः- अतिशयेन हर्षकराः। इन्दवः- क्लेदनशीला रसाः।
परि- परितः। कोशम्- प्रतीकम्। आसते- सरन्ति ॥१॥

प्र ते मदासो मदिरास आशवोऽसृक्षत रथ्यासो यथा पृथक्।

धेनुर्न वत्सं पयसाभि वज्रिणमिन्द्रमिन्दवो मधुमन्त उर्मयः ॥ ९.०८६.०२

ते- तव। मदासः- तर्पकाः। मदिरासः- हर्षकराः। आशवः- क्षिप्रकारिणः। रथ्यासो यथा- रथा
इव। पृथक्- असङ्गताः। प्र- प्रकर्षेण। असृक्षत- सृज्यन्ते। पयसा- क्षीरेण। धेनुः- गौः। न
वत्सम्- वत्समिव। वज्रिणम्- वज्रपाणिनम्। इन्द्रम्- परमेश्वरम्। मधुमन्तः- मधुराः। उर्मयः-
धाराभूताः। इन्दवः- क्लेदनशीला रसाः। अभि- अभिसरन्ति ॥२॥

अत्यो न हियानो अभि वाजर्मर्ष स्वर्वित्कोशं दिवो अद्रिमातरम्।

वृषा पवित्रे अधि सानो अव्यये सोमः पुनान इन्द्रियाय धार्यसे ॥ ९.०८६.०३

हियानः- प्रेर्यमाणः । अत्यो न- तुरग इव । वाजम्- हव्यम् । अभि अर्ष- अभिसर । स्वर्वित्-
स्वर्गज्ञः सन् । दिवः- चिदाकाशात् । अद्रिमातरम्- ग्रावनिष्पन्नं सोमलतारसविशेषम् । कोशम्-
प्रतीकं प्रति । क्षरति । आधिभौतिके सोमलतारसे अध्यात्मरसैक्यं दर्शयत्ययं मन्त्रः । पवित्रे- शोधके
पवित्रे । अव्यये- रक्षके । सानो- उत्कृष्टे प्रदेशे प्रतीके । अधि । इन्द्रियाय- ईशनाय । धायसे-
धारकाय । पुनान- पूयमानः सन् । सोमः- रसः । अभिसरति ॥३॥

प्र त आश्विनीः पवमान धीजुवो दिव्या असृग्रन्यसा धरीमणि ।

प्रान्तर्ऋषयः स्थाविरीरसृक्षत ये त्वा मृजन्त्यृषिषाण वेधसः ॥ ९.०८६.०४

ते- तव । आश्विनीः- प्राणसंबन्धिन्यः । धीजुवः- मनोवेगयुक्ताः । दिव्याः । ऋषयः-
सूक्ष्मदर्शिन्यः । स्थाविरीः- स्थविरा धाराः । पवमान- पुनान । ऋषिषाण- ऋषिसंभक्त रस ।
अन्तः । प्र- प्रकर्षेण । पयसा- जीवोदकसारेण । धरीमणि- धर्मे । असृक्षत- सृज्यन्ते । ये । वेधसः-
मेधाविनः । त्वा- भवन्तम् । मृजन्ति- शोधयन्ति । ते सृज्यन्ते ॥४॥

विश्वा धामानि विश्वचक्ष ऋभ्वसः प्रभोस्तै सतः परि यन्ति केतवः ।

व्यानशिः पवसे सोम धर्माभिः पतिर्विश्वस्य भुवनस्य राजसि ॥ ९.०८६.०५

विश्वचक्षः- सर्वदर्शिन । सतः- साधोः । प्रभोः- स्वामिनः । ते- भवतः । ऋभ्वसः- महान्तः ।
केतवः- प्रज्ञाः । विश्वा धामानि- सर्वाणि स्थानानि । परि यन्ति- परितो गच्छन्ति । सोम- रस ।
व्यानशिः- व्याप्तोसि । धर्माभिः- धर्मैः । पवसे- क्षरसि । विश्वस्य भुवनस्य पतिः- सर्वलोकपालकः
सन् । राजसि- प्रकाशसे ॥५॥

उभयतः पवमानस्य रश्मयो ध्रुवस्य सतः परि यन्ति केतवः ।

यदी पवित्रे अधि मृज्यते हरिः सत्ता नि योना कलशेषु सीदति ॥ ९.०८६.०६

यदि- यदा । हरिः- आकर्षकः । सत्ता- सत्तामात्रपरब्रह्मप्रतीकः । पवित्रे अधि- शोधके भाजने प्रतीके वा । मृज्यते- शोधितो भवति । योना- स्वसदने ऋताख्ये । कलशेषु- तथा भाजनेषु प्रतीकेषु च । नि सीदति- आस्थितो भवति । तदा । सतः- सन्मात्रप्रतीकस्य । ध्रुवस्य- नित्यस्य । पवमानस्य- पुनानस्य रसस्य । केतवः- प्रज्ञापकाः । रश्मयः । उभयतः- भौमाध्यात्मिकभूमिकयोः । परि यन्ति- परिसरन्ति ॥६॥

यज्ञस्य केतुः पवते स्वध्वरः सोमो देवानामुप याति निष्कृतम् ।

सहस्रधारः परि कोशमर्षति वृषा पवित्रमत्येति रोरुवत् ॥ ९.०८६.०७

यज्ञस्य- उपासनस्य दानस्य सङ्गतिकरणस्य । केतुः- प्रज्ञापकः । स्वध्वरः- ध्वररहितशोभनकर्मयुक्तः । सोमः- रसः । पवते- क्षरति । देवानां निष्कृतम्- देवसदनम् । उप याति- उपगच्छति । सहस्रधारः- अनन्तधारः । कोशम्- प्रतीकम् । परि अर्षति- गच्छति । वृषा- वर्षकः । पवित्रम्- भाजनं प्रतीकम् । अत्येति- अतिक्रम्य च गच्छति । रोरुवत्- गर्जति ॥७॥

राजा समुद्रं नद्यो वि गाहतेऽपामूर्मिं सचते सिन्धुषु श्रितः ।

अध्यस्थात्सानु पवमानो अव्ययं नाभा पृथिव्या धरुणो महो दिवः ॥ ९.०८६.०८

समुद्रम्- अर्णवम् । नद्यः- सिन्धव इव । राजा- रञ्जकः सोमः । वि गाहते- हृदयं विशेषेणावगाहते । सिन्धुषु- मूलशक्तिधारासु । श्रितः- स्थितः । अपामूर्मिं- जीवोदकतरङ्गान् । सचते- सङ्गच्छति । पवमानः- पुनानः । सानु- उत्कृष्टम् । अव्ययम्- रक्षामयं प्रतीकम् । अध्यस्थात्- अध्यतिष्ठत् । पृथिव्याः- भूम्याः । नाभा- मुख्यस्थाने यज्ञे । महः- महतः । दिवः- नभसः । धरुणः- धर्ता भवति ॥८॥

दिवो न सानु स्तनयन्नचिक्रदुद्यौ यस्य पृथिवी च धर्मभिः ।

इन्द्रस्य सख्यं पवते विवेविदत्सोमः पुनानः कलशेषु सीदति ॥ ९.०८६.०९

दिवो न सानु स्तनयन्- नभस उत्कृष्टं स्थानं यथा शब्दयते तथा । अचिक्रदत्- अशब्दयत् । यस्य ।
धर्मभिः- धर्मैः । द्यौश्च पृथिवी च । ध्रियेते । इन्द्रस्य- स परमेश्वरस्य । सख्यम्- मैत्रीम् । विवेविदत्-
जानन् । सोमः- रस । पवते- क्षरति । पुनानः- पवमानः । कलशेषु- भाजनेषु प्रतीकेषु । सीदति-
उपविशति ॥९॥

ज्योतिर्यज्ञस्य पवते मधु प्रियं पिता देवानां जनिता विभूवसुः ।

दधाति रत्नं स्वधयोरपीच्यं मदिन्तमो मत्सर इन्द्रियो रसः ॥ ९.०८६.१०

मदिन्तमः- अतिशयहर्षवर्धकः । मत्सरः- तर्पकः । इन्द्रियो रसः- ईशानशीलो रसः । यज्ञस्य -
उपासनस्य । ज्योतिः । प्रियं मधु- माधुर्यम् । पवते- क्षरति । देवानाम्- द्योतनशक्तीनाम् । जनिता-
जनकः । पिता- पालकः । विभूवसुः- व्याप्तसंपद्युक्तः । स्वधयोः- द्यावापृथिव्योः । अपीच्यम्-
अन्तर्हितम् । रत्नम्- रमणीयं रसम् । दधाति- धारयति । स्वधाशब्दो द्यावापृथिवीनामसु
पठितः ॥१०॥

अभिक्रन्दन्कलशं वाज्यर्षति पतिर्दिवः शतधारो विचक्षणः ।

हरिर्मित्रस्य सदनेषु सीदति मर्मृजानोऽविभिः सिन्धुभिर्वृषा ॥ ९.०८६.११

अभिक्रन्दन्- शब्दयन् । वाजी- तुरगभूतः । कलशम्- भाजनं प्रतीकम् । अर्षति- सरति । दिवः-
नभसः । पतिः- पालकः । शतधारः- अनन्तप्रवाहः । विचक्षणः- सूक्ष्मदर्शी । हरिः- आकर्षकः ।
मित्रस्य- स्वसख्युरुपासकस्य । सदनेषु । सीदति- उपविशति । वृषा- वर्षकः । अविभिः-
रक्षाकरीभिः । सिन्धुभिः- जीवोदकधारैः । मर्मृजानः- शोधितो भवति ॥११॥

अग्रे सिन्धूनां पवमानो अर्षत्यग्रे वाचो अग्रियो गोषु गच्छति ।

अग्रे वाजस्य भजते महाधनं स्वायुधः सोतृभिः पूयते वृषा ॥ ९.०८६.१२

सिन्धूनाम्- मूलशक्तिधाराणाम्। अग्रे। पवमानः- पुनानः। अर्षति- सरति। वाचः- मन्त्रस्य।
अग्रे। अग्रियः- मुख्यः। गोषु- चिद्रश्मिषु। गच्छति- सरति। वाजस्य- हव्यस्य। महाधनम्-
संपदम्। अग्रे। भजते- सेवते। स्वायुधः- वज्रपाणिः। वृषा- वर्षकः। सोतृभिः-
निष्पादकैरुपासकैः। पूयते- शोधितो भवति ॥१२॥

अयं मतवाञ्छकुनो यथा हितोऽव्ये ससार पवमान ऊर्मिणा।

तव क्रत्वा रोदसी अन्तरा कवे शुचिर्धिया पवते सोम इन्द्र ते ॥ ९.०८६.१३

अयम्- एषः। पवमानः- पुनानो रसः। मतवान्- अभिमतयुक्तः। शकुनो यथा हितः-
नीडनिहितपक्षीव। ऊर्मिणा- तरङ्गेण। अव्ये- प्रतीके। ससार- अभिगच्छति। कवे- क्रान्तदर्शिन्।
इन्द्र- परमेश्वर। तव- भवतः। क्रत्वा- सङ्कल्पेन। ते- तव। सोमः- रसः। रोदसी अन्तः-
द्यावापृथिव्योरन्तः। आ- समन्तात्। शुचिः- शुद्धः सन्। धिया- चित्तधारणया। पवते-
क्षरति ॥१३॥

द्रापिं वसानो यजतो दिविस्पृशमन्तरिक्षप्रा भुवनेष्वर्पितः।

स्वर्जज्ञानो नभसाभ्यक्रमीत्प्रलमस्य पितरमा विवासति ॥ ९.०८६.१४

दिविस्पृशम्- नभसः स्पर्शकम्। द्रापिम्- आत्मावरणद्रापणशक्तिम्। वसानः- बिभ्रत्। यजतः-
उपास्यः। अन्तरिक्षप्राः- नभसःपूरकः। भुवनेषु- लोकेषु। अर्पितः। स्वर्जज्ञानः- स्वर्गज्ञाता।
नभसा- व्योम्ना। अभ्यक्रमीत्- व्याप्तो भवति। अस्य- एतस्य लोकस्य। प्रलं पितरम्- पुराणं
पालकं हिरण्यगर्भं विष्णुं वा। आ विवासति- परिचरति ॥१४॥

सो अस्य विशे महि शर्म यच्छति यो अस्य धाम प्रथमं व्यानशे।

पदं यदस्य परमे व्योमन्यतो विश्वा अभि सं याति संयतः ॥ ९.०८६.१५

अस्य- एतस्य भुवनस्य । धाम- सदनम् । प्रथमम्- मुख्यतया । यः । व्यानशे- व्याप्नोति । सः ।
अस्य- एतस्य भुवनस्य । विशे- प्रजायै । महि शर्म- महतीं रक्षाम् । यच्छति- ददाति । यतः-
यस्मात् । संयतः- नियतः सोमः । विश्वाः- सर्वान् । अभि- अभितः । सं याति- सङ्गच्छति । तत् ।
अस्य- एतस्य सोमस्य । परमे व्योमन्- चिदाकाशे । पदम्- सदनं विराजते ॥१५॥

प्रो अयासीदिन्द्रुरिन्द्रस्य निष्कृतं सखा सख्युर्न प्र मिनाति संगिरम् ।

मर्यं इव युवतिभिः समर्षति सोमः कलशे शतयाम्ना पथा ॥ ९.०८६.१६

सख्युः- सुहृदः । सखा न- सुहृदिव । इन्द्रुः- स्यन्दनशीलो रसः । इन्द्रस्य- परमेश्वरस्य ।
निष्कृतम्- सदनम् । प्रो- प्रकर्षेण । अयासीत्- गच्छति । सङ्गिरम्- मन्त्रम् । न प्रमिनाति- न
हिनस्ति । युवतीभिः- तरुणीभिः प्रियाभिः । मर्यं इव- प्रियस्तरुण इव । सोमः- रसाधिदेवता ।
शतयाम्ना पथा- अनन्तगतियुक्तमार्गेण । कलशे- भाजने प्रतीके । समर्षति- सम्यक् गच्छति ॥१६॥

प्र वो धियो मन्द्रयुवो विपन्युवः पनस्युवः संवसनेष्वक्रमुः ।

सोमं मनीषा अभ्यनूषत स्तुभोऽभि धेनवः पर्यसेमशिश्रयुः ॥ ९.०८६.१७

मन्द्रयुवः- तृप्तिमिच्छन्त्यः । विपन्युवः- स्तुतिकर्यः । पनस्युवः- मन्त्रकामाः । वः- युष्माकम् ।
धियः । संवसनेषु- सोमोपलब्धिस्थानेषु भाजनेषु प्रतीकेषु । प्र- प्रकर्षेण । अक्रमुः- व्याप्ता भवन्ति ।
धेनवः- गावः । पयसा- क्षीरेण । अभि- वत्सानभितो यथा तथा । सोमम्- रसम् । स्तुभः-
मन्त्रयुक्ताः । मनीषाः- धियः । अभ्यनूषत- स्तुवन्ति । अशिश्रयुः- अभिश्रीणन्ति ॥१७॥

आ नः सोम संयतं पिप्युषीमिषमिन्दो पवस्व पवमानो अस्त्रिधम् ।

या नो दोहते त्रिरहन्नसश्चुषी क्षुमद्वाजवन्मधुमत्सुवीर्यम् ॥ ९.०८६.१८

सोम- रस । इन्दो- क्लेदनशील । अस्त्रिधम्- अक्षीणम् । संयतम्- संयमम् । या । असश्चुषी-
अप्रतिबन्धानुभूतिः । नः- अस्मदर्थम् । त्रिरहन्- त्रिवारमहनि । त्रिषु सवनेष्विति सायणः । क्षुमत्-
मन्त्रोपेतम् । वाजवत्- हव्योपेतम् । मधुमत्- माधुर्योपेतम् । सुवीर्य- शोभनशक्तियुक्तं धनम् ।
दोहते । पिप्युषीम्- तां प्रवृद्धाम् । इषम्- काम्यामनुभूतिम् । पवमानः- पुनानः सन् । नः-
अस्मदर्थम् । आ- समन्तात् । पवस्व- क्षर ॥१८ ॥

वृषा मतीनां पवते विचक्षणः सोमो अहः प्रतरीतोषसौ दिवः ।

क्राणा सिन्धूनां कलशाँ अवीवशदिन्द्रस्य हार्द्याविशन्मनीषिभिः ॥ ९.०८६.१९

मतीनाम्- मननानाम् । वृषा- वर्षकः । विचक्षणः- विशेषद्रष्टा । सोमः- रसः । पवते- क्षरति । अहः
उषसः दिवः- दैवप्रज्ञायाः । प्रतरीता- प्रवर्धयिता । सिन्धूनाम्- मूलशक्तिधाराणाम् । क्राणा- कर्ता ।
कलशान्- भाजनानि प्रतीकं वा । अवीवशत्- कामयते । इन्द्रस्य- परमेश्वरस्य । हार्दि- हृदि ।
मनीषिभिः- मेधाविभिरुपासकैः । आविशन् ॥१९ ॥

मनीषिभिः पवते पूर्यः कविर्नृभिर्यतः परि कोशाँ अचिक्रदत् ।

त्रितस्य नाम जनयन्मधु क्षरदिन्द्रस्य वायोः सख्याय कर्तवै ॥ ९.०८६.२०

पूर्यः- पुराणः । कविः- क्रान्तदर्शी । मनीषिभिः- मेधाविभिः । पवते- क्षरति । नृभिः-
नेतृभिरुपासकैः । यतः- नियतः । कोशान्- प्रतीकं प्रति । परि अचिक्रदत्- अशब्दयत् । इन्द्रस्य-
ईशनाधिदैवतस्य । वायोः- प्राणाधिदैवतस्य । सख्याय- सख्यम् । कर्तवै- कर्तुम् । त्रितस्य-
लोकत्रयविस्तृतस्येन्द्रस्य । नाम- मन्त्रम् । जनयन्- प्रकटयन् । मधु- माधुर्यम् । क्षरत्-
पवते ॥२० ॥

अयं पुनान उषसो वि रोचयदयं सिन्धुभ्यो अभवदु लोककृत्।

अयं त्रिः सप्त दुदुहान आशिरं सोमो हृदे पवते चारु मत्सरः ॥ ९.०८६.२१

अयम्- एष रसः। पुनानः- पवमानः। उषसः- ज्ञानोदयदेवताम्। वि रोचयत्- प्रकाशयति।
अयम्- एषः। लोककृत्- भूतकृत्। सिन्धुभ्यः- जीवोदकधाराभ्यः। अभवत्- बभूव। अयम्-
एषः। चारु- सुन्दरः सन्। मत्सरः- तर्पकः सन्। आशिरं-पयो ज्ञानम्। त्रिः-
भूर्भुवरादिभ्यस्त्रिलोकेभ्यः। सप्त- सप्तजीवोदकेभ्यश्च। दुदुहानः- दुहन्। सोमः- रसः। हृदे-
हृदयाय। पवते- क्षरति ॥२१॥

पवस्व सोम दिव्येषु धामसु सृजान इन्दो कलशे पवित्र आ।

सीदन्निन्द्रस्य जठरे कनिक्रदन्नृभिर्यतः सूर्यमारोहयो दिवि ॥ ९.०८६.२२

पवित्रे- शोधके। कलशे- भाजने प्रतीके। आ सृजानः- आसृष्टः। दिव्येषु धामसु-
अध्यात्मभूमिकासु। सोम- रस। पवस्व- क्षर। इन्दो- क्लेदनशील। इन्द्रस्य- परमेश्वरस्य। जठरे-
हृदये। सीदन् वनस्य जठरे पुनानः, भीमस्य वृष्णो जठरादभिश्चसो दिवे दिवे सहुरिः स्तन्नबाधित
इत्यादिषु मन्त्रेषु जठरशब्दस्य मध्यभाग इति लक्षणया सारः स्वरूपं हृदयमिति वार्थः। हूयमानः-
अस्माभिराहूतः। सीदन्- उपविशन्। कनिक्रदत्- शब्दितवान्। नृभिः- नेतृभिरुपासकैः। यतः-
नियमितः सन्। दिवि- चित्ताकाशे। सूर्य- आत्मसूर्यम्। आरोहयः- आरोपितवान् ॥२२॥

अद्रिभिः सुतः पवसे पवित्र आँ इन्द्रविन्द्रस्य जठरेष्वाविशन्।

त्वं नृचक्षा अभवो विचक्षण सोम गोत्रमङ्गिरोभ्योऽवृणोरप ॥ ९.०८६.२३

अद्रिभिः- ग्रावभिः तत्प्रतीकस्थैर्येण। सुतः- निष्पन्नः। पवित्रे- भाजने प्रतीके। आ- आभिमुख्येन।
पवसे- क्षरसि। इन्दो- क्लेदनशील रस। इन्द्रस्य- परमेश्वरस्य। जठरेषु- हृदि। आविशन्-

प्रविशन् । हूयमानः- अस्माभिराहूतः । त्वम् । नृचक्षाः- उपासकस्य चक्षुः । विचक्षणः- सूक्ष्मदर्शी ।
अभवः- बभूविथ । सोम- रस । अङ्गिरोभ्यः- अङ्गनशीलेभ्य उपासकेभ्यः । गोत्रम्- पर्वतं
जडोपलक्षितम् । अप अवृणोः ॥२३॥

त्वां सौम पवमानं स्वाध्योऽनु विप्रासो अमदन्नवस्यवः ।

त्वां सुपर्ण आभरद्विस्वपरीन्दो विश्वाभिर्मतिभिः परिष्कृतम् ॥ ९.०८६.२४

अवस्यवः- रक्षाकामाः । विप्रासः- मेधाविन उपासकाः । सोम- रस । पवमानम्- पुनानम् । त्वाम्-
भवन्तम् । स्वाध्यः- शोभनध्यानाः । अनु अमदन्- अनुमदन्ति । इन्दो- क्लेदनशील रस । त्वाम्-
भवन्तम् । विश्वाभिः- सर्वैः । मतिभिः- मननैः । परिष्कृतम्- मण्डितम् । दिवस्परि- चित्ताकाशे ।
सुपर्णः- मुमुक्षा । पक्षी मुमुक्षाप्रतीकः । आभरत्- आहरत् ॥२४॥

अव्ये पुनानं परि वारं ऊर्मिणा हरिं नवन्ते अभि सप्त धेनवः ।

अपामुपस्थे अध्यायवः कविमृतस्य योना महिषा अहेषत ॥ ९.०८६.२५

सप्त धेनवः- प्रीणयित्र्यः सप्तलोकसंबन्धिमूलशक्तिधाराः । ऊर्मिणा- धारया । पुनानम्- पूयमानम् ।
हरिम्- आकर्षकम् । वारे- वरणीये । अव्ये- प्रतीके । अभि- आभिमुख्येन । परि- परितः । नवन्ते-
स्तुवन्ति । अपामुपस्थे- मूलशक्तिधारासु । महिषाः- महात्मानः । आयवः- उपासकाः । ऋतस्य
योना- प्रकृतिनियतिभूतसत्यसदने । अधि । कविम्- क्रान्तदर्शिनम् अहेषत- प्रेरयन्ति ॥२५॥

इन्दुः पुनानो अति गाहते मृधो विश्वानि कृण्वन्सुपथानि यज्यवे ।

गाः कृण्वानो निर्णिजं हर्यतः कविरत्यो न क्रीळन्परि वारमर्षति ॥ ९.०८६.२६

इन्दुः- हृदयस्पर्शी रसः । पुनानः- पवमानसोमः । मृधः- रिपून् । अति गाहते- अतिक्रम्य गच्छति ।
यज्यवे- उपासकाय । विश्वानि- सर्वान् । सुपथानि- शोभनमार्गान् । कृण्वन्- कुर्वन् । हर्यतः-
कान्तः । कविः- क्रान्तदर्शी । गाः- चिद्रश्मीनाम् । निर्णिजम्- रूपम् । कृण्वान्- कुर्वाणः । अत्यो
न- तुरग इव । क्रीळन्- विहरन् । वाजम्- हव्यम् । परि अर्षति- अभिसरति ॥२६॥

असश्चतः शतधारा अभिश्रियो हरिं नवन्तेऽव ता उदन्युवः ।

क्षिपौ मृजन्ति परि गोभिरावृतं तृतीयै पृष्ठे अधि रोचने दिवः ॥ ९.०८६.२७

असश्चतः- असक्ताः । शतधाराः- अनन्तधाराः । अभिश्रियः- अभितो मङ्गलाः । उदन्युवः-
जीवोदककामाः । ताः- ते चित्किरणाः । हरिम्- आकर्षकं रसम् । अव नवन्ते- अभिसरन्ति ।
गोभिः- चिद्रश्मिभिः । परि- परितः । आवृतम्- मण्डितम् । दिवः तृतीये पृष्ठे- द्युलोके । क्षिपः-
अवतरणशीला मूलशक्तिधाराः । मृजन्ति- शोधयन्ति ॥२७॥

तवेमाः प्रजा दिव्यस्य रेतसस्त्वं विश्वस्य भुवनस्य राजसि ।

अथेदं विश्वं पवमान ते वशे त्वमिन्दो प्रथमो धामधा असि ॥ ९.०८६.२८

दिव्यस्य रेतसः- दिव्यबीजस्य । तव- भवतः । इमाः प्रजाः । त्वम् । विश्वस्य भुवनस्य- सर्वलोकस्य
पालकः । राजसि- राजसे । पवमान- पुनान । अथ- अनन्तरम् । इदम्- एतत् । विश्वम्- भुवनम् ।
ते- तव । वशे- ईशने भवति । त्वम् । इन्दो- सोम । प्रथमः- मुख्यः । धामधाः- सदनानां धर्ता ।
असि- भवसि ॥२८॥

त्वं समुद्रो असि विश्ववित्कवे तवेमाः पञ्च प्रदिशो विधर्मणि ।

त्वं द्यां च पृथिवीं चाति जग्निषे तव ज्योतींषि पवमान सूर्यः ॥ ९.०८६.२९

कवे- क्रान्तदर्शिन। त्वम्- भवान्। समुद्रः- अर्णवः। असि- भवति। विश्ववित्- सर्वज्ञः। तव- भवतः। विधर्मणि- विशेषधर्मे। इमाः- एताः। पञ्च प्रदिशः- निषादपञ्चमाः प्रजाः प्रकर्षेण दिष्टाः सन्ति। त्वम्। द्यां च- दिवं च। पृथिवीं च- भूमिं च। अति जम्भिषे- बिभर्षि। पवमान- पुनान। सूर्यः ज्योतीषि- सूर्यज्योतीषि। तव- तव संबन्धीनि भवन्ति ॥२९॥

त्वं पवित्रे रजसो विधर्मणि देवेभ्यः सोम पवमान पूयसे।

त्वामुशिजः प्रथमा अगृभ्णत तुभ्येमा विश्वा भुवनानि येमिरे ॥ ९.०८६.३०

रजसः- जीवोदकधारायाः। विधर्मणि- विशेषधर्मे। पवित्रे- शोधके प्रतीके। त्वम्। पवमान सोम- पुनान रस। देवेभ्यः- द्योतनशक्तिभ्यः। पूयसे। त्वाम्- भवन्तम्। उशिजः- कामयमाना उपासकाः। प्रथमाः- मुख्याः। अगृभ्णत- गृह्णन्ति। तुभ्य- त्वदर्थम्। इमा- एते। विश्वानि भुवनानि- सर्वे लोकाः। येमिरे- यच्छन्ति ॥३०॥

प्र रेभ एत्यति वारमव्ययं वृषा वनेष्वव चक्रदुद्धरिः।

सं धीतयो वावशाना अनूषत शिशुं रिहन्ति मतयः पनिप्रतम् ॥ ९.०८६.३१

रेभः- मन्त्रमयः। रेभृ शब्दे। अव्ययं वारम्- वरणीयं रक्षामयं प्रतीकम्। अति- अतिक्रम्य। एति- सरति। वृषा- वर्षकः। हरिः- आकर्षकः। वनेषु- स्वाश्रितेषु। अव चक्रत्- मन्त्रानशब्दयत्। वावशानाः- कामयमानाः। धीतयः- चित्तधारणाः। सम्- सम्यक्। अनूषत- स्तुवन्ति। पनिप्रतम्- शब्दयन्तम्। शिशुम्- वत्सं रसम्। मतयः- अस्मन्मननानि। प्र- प्रकर्षेण। रिहन्ति- आस्वादयन्ति ॥३१॥

स सूर्यस्य रश्मिभिः परि व्यत तन्तुं तन्वानस्त्रिवृतं यथा विदे।

नयन्नृतस्य प्रशिषो नवीयसीः पतिर्जनीनामुप याति निष्कृतम् ॥ ९.०८६.३२

सः- असौ । सूर्यस्य रश्मिभिः- आत्मसूर्यस्य चिद्रश्मिभिः । परि व्यतः- आत्मानं परिवेष्टयति ।
त्रिवृतम्- भूर्भुवरादिलोकवृतमात्मानम् । यथा विदे- यथा जानाति तथा । तन्तुम्- धर्मसन्तानम् ।
तन्वन्- विस्तारयन् । ऋतस्य- सत्यस्य । नवीयसी- नव्याः । प्रशिषः- प्रशंसाः । नयन् । जनीनां
पतिः- जनपालकः । निष्कृतम्- देवसदनम् । उप याति- अभिसरति ॥३२॥

राजा सिन्धूनां पवते पतिर्दिव ऋतस्य याति पथिभिः कनिक्रदत् ।

सहस्रधारः परि षिच्यते हरिः पुनानो वाचं जनयन्नुपावसुः ॥ ९.०८६.३३

सिन्धूनाम्- जीवोदकानाम् । राजा- रज्जकः । दिवः- स्वर्गस्य । पतिः- पालकः । पवते- क्षरति ।
ऋतस्य- प्रकृतिनियतिभूतसत्यस्य । पथिभिः- मार्गैः । याति- गच्छति । कनिक्रदत्-
मन्त्रानशब्दयत् । वाचम्- मन्त्रम् । जनयन्- प्रकटयन् । उपावसुः- चित्तवृत्तिस्तम्भसमीपप्रापकः ।
वसु स्तम्भे । पुनानः- पूयमानः । हरिः- आकर्षकः । सहस्रधारः- अनन्तधारः । परि षिच्यते-
संस्क्रियते ॥३३॥

पवमानं मह्यर्णो वि धावसि सूरौ न चित्रो अव्ययानि पव्यया ।

गभस्तिपूतो नृभिरद्रिभिः सुतो महे वाजाय धन्याय धन्वसि ॥ ९.०८६.३४

पवमान- शोधक । महि अर्णः- महज्जीवोदकम् । वि- विशेषेण । धावसि- सरसि । सूरौ न- सूर्य
इव । चित्रः- असाधारणः । अव्ययानि- रक्षाभूतानि । पव्यया- भाजनानि प्रतीकभूतानि सरसि ।
गभस्तिपूतः- रसोद्दीपकाभ्यां प्राणापानेशनशक्तिभ्यां शोधितः । बभसति दीपयन्त्याभ्यां रसमिति
गभस्ती प्राणापानेशनशक्ती । आधिभौतिके तु बाहुभ्यां शोधितः । बभसति दीपयन्ति
निर्मथनन्त्याभ्यामग्निमिति गभस्ती बाहू । नृभिः- उपासकैः । अद्रिभिः- ग्रावप्रतीकस्थैर्येण । सुतः-
निष्पन्नः । महे- महते । वाजाय- हव्याय । धन्याय- भाग्योदयाय । धन्वसि- अभिसरसि ॥३४॥

इषमूर्जं पवमानाभ्यर्षसि श्येनो न वंसु कलशेषु सीदसि।

इन्द्राय मद्वा मद्यो मदः सुतो दिवो विष्टम्भ उपमो विचक्षणः ॥ ९.०८६.३५

पवमान- पुनान । इषम्- सदिच्छाम् । ऊर्ज- प्राणम् । अभ्यर्षसि- अभिसरसि । श्येनः- पक्षी । वंसु- नीडेषु । न- यथा तथा । कलशेषु- भाजनेषु प्रतीकेषु । सीदसि । इन्द्राय- परमेश्वराय । मद्वा- हर्षकरः । मद्यः- तृप्तिकरः । मदः- रसः । सुतः- निष्पन्नः । दिवः- चित्ताकाशस्य । विष्टम्भ उपमः- स्तम्भकोपमः । विचक्षणः- विशेषद्रष्टासि ॥३५॥

सप्त स्वसारो अभि मातरः शिशुं नवं जज्ञानं जेन्यं विपश्चितम्।

अपां गन्धर्वं दिव्यं नृचक्षसं सोमं विश्वस्य भुवनस्य राजसे ॥ ९.०८६.३६

सप्त स्वसारः- स्वतः सरणशीला मूलशक्तिधाराः । मातरः- जननीभूताः । नवम्- अभिनवम् । जज्ञानम्- जातम् । जेन्यम्- जेतारम् । विपश्चितम्- सूक्ष्मदर्शिनम् । अपां गन्धर्व- जीवोदकस्य ज्योतिर्दधानम् । दिव्यम्- असाधारणम् । नृचक्षसम्- नृणां चक्षुर्भूतम् । शिशुम्- वत्सम् । सोमम्- रसम् । विश्वस्य- सर्वस्य । भुवनस्य- लोकस्य । राजसे- दीप्त्यै । अभि- अभितो मण्डयन्ति ॥३६॥

ईशान इमा भुवनानि वीर्यसे युजान इन्दो हरितः सुपर्णः।

तास्ते क्षरन्तु मधुमद्वृतं पयस्तव व्रते सौम तिष्ठन्तु कृष्टयः ॥ ९.०८६.३७

ईशानः- ईश्वरः सन् । इमा भुवनानि- सर्वान् लोकान् । वीर्यसे- व्याप्नोषि । इन्दो- हृदयस्पर्शिन । युजानः- समाधिस्थः । युज समाधौ । हरितः- कान्तः । सुपर्णः- पक्षी मुमुक्षाप्रतीकः । ते- तव । ताः- धाराः । मधुमत्- मधुरम् । घृतम्- ज्योतिर्मयम् । पयः- ज्ञानम् । क्षरन्तु । तव- भवतः । व्रते- नियतौ । सोम- रस । कृष्टयः- साधकाः । तिष्ठन्तु ॥३७॥

त्वं नृचक्षा असि सोम विश्वतः पवमान वृषभ ता वि धावसि।

स नः पवस्व वसुमद्विरण्यवद्वयं स्याम भुवनेषु जीवसे ॥ ९.०८६.३८

त्वम्। विश्वतः- सर्वतः। नृचक्षाः- नृणां द्रष्टा। असि- भवसि। पवमान- पुनान। सोम- रस। वृषभ- वर्षक। ताः- अपः मूलशक्तिधाराः। वि धावसि। सः- तादृशः सन्। नः- अस्मदर्थम्। वसुमत्- संपद्युक्ताम्। हिरण्यवत्- ज्योतिर्मयीं धियम्। पवस्व- क्षर। वयम्। भुवनेषु- लोकेषु। जीवसे- उज्जीवनाय। स्याम- भवेम ॥३८॥

गोवित्पवस्व वसुविद्विरण्यविद्वेतोधा इन्दो भुवनेष्वर्पितः।

त्वं सुवीरो असि सोम विश्ववित्तं त्वा विप्रा उप गिरेम आसते ॥ ९.०८६.३९

इन्दो- क्लेदनशील रस। गोवित्- ज्ञानवित्। वसुवित्- संपद्वित्। हिरण्यवित्- सुवर्णज्योतिषो लम्भकः। रेतोधाः- बीजधारकः। भुवनेष्वर्पितः- लोकेषु व्याप्तः सन्। पवस्व- क्षर। त्वम्। सुवीरः- शोभनवीरः। असि- भवसि। सोम- रस। विश्ववित्तम्- सर्वसंपदम्। त्वा- भवन्तम्। इमे- एते। विप्राः- मेधाविनः। उप आसते- उपासते ॥३९॥

उन्मध्व ऊर्मिर्वनना अतिष्ठिपदपो वसानो महिषो वि गाहते।

राजा पवित्ररथो वाजमारुहत्सहस्रभृष्टिर्जयति श्रवो बृहत् ॥ ९.०८६.४०

मध्वः ऊर्मिः- मधुरतरङ्गः। वननाः- आश्रितान्। उत् अतिष्ठिपत्- उत्थापयति। अपः- मूलशक्तिधाराः। वसानः- बिभ्रत्। महिषः- महात्मा। वि गाहते। राजा- रञ्जकः। पवित्ररथः- शोधकप्रतीकवाहनः। वाजम्- संपदम्। आरुहत्- अध्यतिष्ठति। सहस्रभृष्टिः- अपरिमितगतिः। बृहत् श्रवः- महतीं श्रुतिम्। जयति- संपादयति ॥४०॥

स भन्दना उदियर्ति प्रजावतीर्विश्वायुर्विश्वाः सुभरा अहर्दिवि।

ब्रह्म प्रजावद्रयिमश्वपस्त्यं पीत इन्द्रविन्द्रमस्मभ्यं याचतात् ॥ ९.०८६.४१

सः- तादृशः। विश्वायुः- सर्वप्राणभूतः सोमः। प्रजावतीः- सन्ततियुक्ताः। विश्वाः- सर्वाः।
सुभराः- सुष्ठु भरणशीलाः। भन्दनाः- श्रुतिस्तुतीः। अहर्दिवि- अहर्निशम्। उदियर्ति- प्रेरयति।
इन्द्रो- क्लेदनशील रस। पीतः- अनुभूतः सन्। अस्मभ्यम्- अस्मदर्थम्। इन्द्रम्- परमेश्वरम्।
प्रजावत्- सन्ततियुक्ताम्। अश्वपस्त्यम्- प्राणधामभूताम्। ब्रह्म- विस्तीर्णशक्तिम्। रयिम्- दैवीं
संपदम्। याचतात्- प्रार्थय ॥४१॥

सो अग्रे अहां हरिर्हर्यतो मदः प्र चेतसा चेतयते अनु द्युभिः।

द्वा जना यातयन्नन्तरीयते नरा च शंसं दैव्यं च धर्तारि ॥ ९.०८६.४२

सः- तादृशः सोमः। अग्रे- मुख्यतया। अहां द्युभिः- अध्यात्मदीप्तिभिः। हरिः- आकर्षकः।
हर्यतः- कान्तः सन्। मदः- तर्पकः सन्। चेतसा- स्वचित्तेन। प्र चेतयते- प्रकर्षेण प्रज्ञापयति।
धर्तारि- धर्मे। नरा च शंसम्- नराशंसं नरश्रेष्ठमिति भावः। दैव्यं च- देवं च। द्वा जना- एवमुभयविधं
जनम्। यातयन्- प्रेरयन्। अन्तरीयते- हृदयान्तर्गच्छति ॥४२॥

अञ्जते व्यञ्जते समञ्जते क्रतुं रिहन्ति मधुनाभ्यञ्जते।

सिन्धोरुच्छ्वासे पतयन्तमुक्षणं हिरण्यपावाः पशुमासु गृभ्णते ॥ ९.०८६.४३

क्रतुम्- प्रज्ञामर्थं भावं ध्वनिं वा। अञ्जते- प्रकटीकुर्वन्ति। व्यञ्जते- विशेषेण प्रकटीकुर्वन्ति।
समञ्जते- सम्यक् प्रकटीकुर्वन्ति। अभ्यञ्जते- अभितः प्रकटीकुर्वन्ति। सिन्धोः- हृदयसमुद्रस्य।
उच्छ्वासे- उत्कृष्टप्रदेशे। पतयन्तम्- सरन्तम्। उक्षणम्- सेत्कारम्। पशुम्- सूक्ष्मदर्शिनम्। पशुः

पश्यतेरिति यास्कः । हिरण्यपावाः- ज्योतिषा शोधकाः । आसु- अप्सु मूलशक्तिधारासु । गृण्णते-
गृह्णन्ति ॥४३॥

विपश्चिते पवमानाय गायत मही न धारात्यन्धो अर्षति ।

अहिर्न जूर्णामति सर्पति त्वचमत्यो न क्रीळन्नसरदृषा हरिः ॥ ९.०८६.४४

विपश्चिते- विशेषद्रेष्टे । पवमानाय- पुनानाय । गायत । मही धारा न- महती धारेव । अन्धः-
हव्यम् । अति अर्षति- अतिसरति । जूर्णा- जीर्णाम् । त्वचम् । अहिर्न- सर्प इव । अति सर्पति-
भाजनं प्रतीकमतिक्रामति । वृषा- वर्षकः । हरिः- कान्तः । अत्यो न- तुरग इव । क्रीळन्- विहरन् ।
असरत्- सरति ॥४४॥

अग्रेगो राजाप्यस्तविष्यते विमानो अह्नां भुवनेष्वर्षितः ।

हरिर्घृतस्तुः सुदृशीको अर्णवो ज्योतीरथः पवते राय ओक्वः ॥ ९.०८६.४५

अग्रेगः- अग्रेसरः । राजा- रज्जकः । अप्यः- अप्सु मूलशक्तिधारासु संस्कृतः । तविष्यते- स्तूयते ।
अह्नाम्- दिनानाम् । विमानः- निर्माता । भुवनेष्वर्षितः- लोकेषु व्याप्तः । हरिः- आकर्षकः ।
घृतस्तुः- प्रसृतदीप्तिः । सुदृशीकः- सुदर्शनः । अर्णवः- समुद्रसमः । ज्योतीरथः- ज्योतिर्मयवाहनः ।
ओक्वः- सुसदनः । राये- दानयोग्यसंपदे । पवते- क्षरति ॥४५॥

असर्जि स्कम्भो दिव उद्यतो मदः परि त्रिधातुर्भुवनान्यर्षति ।

अंशुं रिहन्ति मतयः पनिप्रतं गिरा यदि निर्णिजमृग्मिणो ययुः ॥ ९.०८६.४६

दिवः- नभसः । स्कम्भः- स्तम्भः । उद्यतः । मदः- तर्पकः । असर्जि- सृज्यते । त्रिधातुः-
त्रिलोकयुक्तः । भुवनानि- लोकान् । परि अर्षति- परितः गच्छति । यदि- यदा । निर्णिजम्- ते

रूपम् । ऋग्मिणः- मन्त्रवन्तः । ययुः- गच्छन्ति तदा । मतयः- मननानि । गिरा- श्रुतिवाण्या ।
पनिप्रतम्- शब्दायमानम् । अंशुम्- रसम् । रिहन्ति- आस्वादयन्ति ॥४६॥

प्र ते धारा अत्यण्वानि मेध्यः पुनानस्य संयतौ यन्ति रंहयः ।

यद्गोभिरिन्दो चम्बोः समज्यसे आ सुवानः सोम कलशेषु सीदसि ॥ ९.०८६.४७

यत्- यदा । गोभिः- चिद्रश्मिभिः । इन्दो- क्लेदनशील । सोम- रस । चम्बोः- द्यावापृथिव्योर्मध्ये ।
समज्यसे- सङ्गतो भवसि । सुवानः- निष्पन्नः सन् । कलशेषु- भाजनेषु प्रतीकेषु । आ सीदसि
पुनानस्य- तदा पवमानस्य । संयतः- संयमयुक्तस्य । रंहयः- गतिभूताः । ते- तव । धाराः । मेध्यः-
सूक्ष्मदृष्टेः । अण्व्यानि- सूक्ष्मदर्शनानि । अति- अतिक्रम्य च । यन्ति- अतिसूक्ष्मं तत्त्वं
सरन्ति ॥४७॥

पवस्व सोम क्रतुविन्न उक्थ्योऽव्यो वारे परि धाव मधु प्रियम् ।

जहि विश्वात्रक्षस इन्दो अत्रिणो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ९.०८६.४८

क्रतुवित्- प्रज्ञावित् सन् । सोम- रस । नः- अस्मदर्थम् । पवस्व- क्षर । उक्थ्यः- मन्त्रसंपन्नः सन् ।
अव्यो वारे- रसव्यञ्जके वरणीये प्रतीके । प्रियं मधु- प्रेममाधुरीम् । परि धाव- अभिक्षर । इन्दो-
क्लेदनशील रस । अत्रिणः- सुखाधिदुःखनिधनशीलानदनशीलान् । विश्वात्रक्षसः । जहि । सुवीराः-
सुसमर्थाः सन् । विदथे- उपासने । येन विदन्त्यात्मानमिति विदथ उपासनम् । बृहत्- महत् ।
वदेम ॥४८॥